

EGYES EMBERI JOGOK...

SULYOK GÁBOR

Halmi Gábor, Tóth Gábor Attila (szerk.):

Emberi jogok

Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

919 old., 4980 Ft

Az alábbiakban nem hagyományos értelemben vett recenzió olvasható. Nem részletekbe menő bírálat a célja, hanem felhívni a figyelmet egy műre, amely méltán tart igényt arra, hogy a fontos könyvek között említsék. Csak másodsorban kíván közzétenni néhány, az olvasás során kialakult benyomást, gondolatot, esetleg kritikai megjegyzést. Ezek az észrevételek korántsem érintik a kötet valamennyi szerkezeti egységét, mélységük is különböző. Továbbá, bár a szerkesztők előszava egyértelműen leszögezi, hogy belső jogi – konkrétan alkotmányjogi – aspektusból közelítenek az emberi jogok témaköréhez, jómagam a nemzetközi jogász szemével olvastam. Erre részben Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila bevezetői sorai bátorítottak, hiszen könyvüket a nemzetközi közjog keretében oktatott emberi jogok tanulmányozásához és elsajátításához is ajánlják.

Az igényes, elegáns kivitelű kötet egyszerű, de hatásos címválasztása a szerzők¹ – az általuk feldolgozott jogterület szaktekintélyei – teljességre törekvését tükrözi. Azt sugallja, hogy a terjedelmes munka minden, az emberi jogokkal összefüggő kérdést tárgyal, vagy legalábbis érint. Valójában – mint az előszóból és a tartalomjegyzékből rögtön kiderül – alkotmányjogi alapokon az emberi jogok *hazai* védelmét dolgozza fel. Ez nem jelenti azonban a „nemzetközi elem” teljes hiányát, hiszen a műhöz terjedelmes nemzetközi jogi kitekintés tartozik, s rendszeresen felbukkannak benne összehasonlító jogi természetű fejtegetések is. Némi feszültséget gerjeszt viszont, hogy az „Egyes emberi jogok” címet viselő, ún. különös részben pusztán néhány emberi jog feldolgozása szerepel. Itt szinte kizárólag első generációs, polgári és politikai jogokról esik szó, a gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzedékével mindössze egyetlen fejezet foglalkozik. A globális vagy szolidaritási jogokként is ismert, úgynevezett harmadik generációs emberi jogok ellenben itt nem kaptak helyet – tárgyalásukra mindössze néhány oldal jut az általános részben. Tény, hogy a szerkesztők az előszóban mindegyik felhívják az olvasó figyelmét, és az is vitathatatlan, hogy egy alapvetően tankönyvnek szánt, alkotmány-

jogi szemléletben fogant mű ennél többet valóban nem igényel. A feldolgozandó témák közötti választás kényszere nyilvánvaló, és a feladat nemcsak roppant hálátlan, de rendkívül veszélyes is. Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila egyébiránt kiválóan válogatott: a kötet céljainak eléréséhez ennél több emberi jogot alighanem felesleges lett volna feldolgozni. Mindent egybevetve tehát a cél és a tartalom összhangban áll, ám a cím és a tartalom relációjában némi feszültség fedezhető fel.

Az emberi jogok eszmetörténetének megírása csodálatos, bár kétségtelenül nagy feladat. Az alapvető kérdés ilyenkor az, hogy hol kezdjük el a vizsgálódást, meddig nyúljunk vissza a történelemben, és milyen forrásokat vegyünk figyelembe. A túl nagy időtávot túl széles spektrumban vizsgáló szerző hatalmas mennyiségű anyaggal szembesül, melyet egyfelől szinte lehetetlen ésszerű keretek (egy alfejezet) közé szorítani, másfelől könnyen előfordulhat, hogy a közreadott ismeretek vélt vagy valós irrelevanciája elnéző mosolyt csal az olvasó arcára. Ha viszont túl szűk a vizsgálódások köre vagy időtávlata, okkal firtatható, mi miért maradt ki. Tankönyvnel ez a dilemma hatványozottan érvényesül. A szerkesztők – egyben a kérdéses alfejezet szerzői – szemlátomást az arany középutat választották, hiszen az eszmetörténet taglalását a témába vágó első koherens elméletek megjelenésével indítják, és kizárólag a meghatározó jelentőségű (természetjogi, haszonelvű és kantianus) teóriák ismertetésére szorítkoznak. Az antik és a középkori előzményekre mindössze röviden utal-

1 ■ A kötet szerzői: Halmi Gábor, Kardos Gábor, Kovács Krisztina, Majtényi László, Paczolay Péter, Papp Imre, Róth Erika, Sonnevend Pál, Takács Albert, Tóth Gábor Attila.

2 ■ A „*de iure* állam” Vašáknál tulajdonképpen két feltétel, nevezetesen az államot alkotó nép tényleges önrendelkezése és a *rule of law* együttes fennállását jelenti. A szervezett garanciák nála elsősorban belső és nemzetközi jogorvoslati eljárásokat takarnak, a nem szervezett biztosítékokra pedig a polgári engedelmiséget és az elnyomással szembeni ellenállást hozza fel példaként. Lásd Karel Vašák: *Human Rights: As a Legal Reality*. In: uő. (ed.): *The International Dimensions of Human Rights*. Revised and edited for the English edition by Philip Alston. Vol. 1. Greenwood Press–UNESCO, Westport–Paris, 1982. 4–9. old.

3 ■ „A minden embert egyformán megillető jogok előtörténete az angolok ősi jogait és szabadságait megerősítő jognyilatkozatokkal és törvényekkel kezdődik.” (54. old.)

4 ■ Szabó Imre: *Historical Foundations of Human Rights and Subsequent Developments*. In: Vašák: *i. m.* 14. old.

5 ■ Vö. Jack Donnelly: *Cultural Relativism and Universal Human Rights*. *Human Rights Quarterly*, Vol. 6. No. 4. (November 1984), 400–401. old.

nak a természetjogi elméletek összefüggésében. Ez jó és védhető megoldás, hiszen nem terheli az olvasót töredékes és – az emberi jogok kialakulása szempontjából – módfelett nehezen rendszerbe foglalható gondolatokkal, teóriákkal.

Egyetlen negatívuma, hogy így nem lehet pontosan érzékeltetni az emberi jogok kikristályosodását megelőző évezredek lassú, organikus fejlődését. Tankönyvről lévén szó, ez a kényszerűségből fakadó hiány az előadásokon minden további nélkül pótolható. Az ókori és középkori előzmények rövid összefoglalása ugyanis jórészt olyan ismeretek átadását vagy pusztán más megvilágításba helyezését jelenti, amelyeket a jogázhallgatók korábbi tanulmányaikból (irodalom, történelem), valamint más egyetemi tantárgyakból (filozófia, jogelmélet) már részben ismernek. Triviális – a témával foglalkozó írásokban mégis előszeretettel emlegetett – példát említve: Szophoklész *Antigonéjában* is felfedezhetők olyan gondolatok, amelyek a jóval későbbi emberi jogi elméletek fragmentumaiként köszönnek vissza. Ilyen örökséget egyébként számos ókori civilizáció hátrahagyott. Gondoljunk csak a „szabadság” kifejezést tartalmazó mezopotámiai cserépdarabra, az emberáldozat és a rabszolga tartás ellen szót emelő kínai *Dalok Könyvére*, az O- és az Újszövetség egymély parancsára, Zénón, Cicero vagy Seneca tanításaira. Régészeti, irodalomtörténeti, vallási és filozófiai emlékekből tehát nincs hiány, de kérdés, hol húzódik a jogi relevancia határa. Mindez természetesen a középkor kapcsán is elmondható.

Érdekes megoldás lenne egyébként az is, ha az eszmetörténet helyett vagy mellett az emberi jogok kialakulásához elengedhetetlen feltételek feltérképezésére és kialakulására helyeznénk a hangsúlyt. Első lépésként meg kell állapítani, mely körülmények együttes fennállása szükséges az emberi jogok megszilárdulásához és védelméhez, majd áttekinteni, hogy a történelemben mikor, hol és milyen formában jöttek létre. Elismerem, hogy nem feltétlenül egy tankönyv az efféle kísérletezés legalkalmasabb terepe, bár kiindulási alapot könnyűszerrel találhatnánk. Karel Vašák például három általános feltételt fogalmazott meg, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az emberi jogok „jogi valósággá” váljanak: egy *de iure* állam keretei között élő szervezett társadalom, a politikai hatalom által létrehozott jogi szabályozás, valamint a szervezett és a nem szervezett formát öltő garanciák.²

Bár megítélésem szerint kissé kategorikus s ilyenként vitatható állítással kezdődik,³ a korai angol, amerikai és francia emberi jogi dokumentumok ismertetése egész egyszerűen kitűnő. Ez a könyv egyik olyan „multifunkcionális” alfejezete, amelyet a nemzetközi jog oktatói is bátran ajánlhatnak hallgatóiknak, hiszen az itt említett dokumentumok ismeretét a nemzetközi emberi jogok oktatása is igényli. A szöveget színesítő számos idézet egyáltalán nem töri meg a mondanivaló egységét, kiválasztásuk és beik-

tatásuk minden esetben indokolt. A szerzők nemcsak helyesen mérlegelték a különböző okmányok egymáshoz viszonyított súlyát (ennek eredményét tükrözi például az angliai dokumentumokból származó idézetek kisebb száma), de rendkívüli éleslátással mutatnak rá főbb vonásaikra, kiemelve az emberi jogok kialakulásában, illetőleg megszilárdulásában játszott szerepüket. Sejtetni engedik továbbá, hogy a tárgyalt dokumentumok valamilyen formában összefüggtek, egymásra épültek. E vonatkozásban érdekes adalék, hogy Georg Jellinek jogtudós a XX. század elején megfogalmazott, hasonló gondolata kiterjedt elméleti vitákat indukált, amelyek nézetei finomítására készítették. A korrekció a következőképpen foglalható össze: az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata egyfajta kiindulási pontnak tekinthető, az amerikai Bill of Rights viszont a folyamat csúcspontjának.⁴

Kardos Gábor rendkívül világosan és lényegre törően mutatja be az emberi jogok nemzetközivé válását és nemzetközi szintű védelmét. Nem elégedett meg a történet, valamint a legfontosabb emberi jogi egyezmények és mechanizmusok pusztá felsorolásával, rendszerezésével, illetve ismertetésével. Fejtegetéseit a mű valóban szerves részévé teszi azzal, hogy rámutat az emberi jogok belső és nemzetközi védelmének – olykor elhanyagolt – kapcsolatára. Emberi jogi előtanulmányok hiányában könnyen azt hihetnénk, hogy a jogvédelem nemzetközi szintje a nemzeti szint felett áll, esetleg tőle független. Valójában azonban az emberi jogok nemzetközi védelme szubszidiárius és komplementer a belső védelemhez képest. E viszony pontos ismeretének fontosságát nem lehet túlhangsúlyozni. Örvendetes, hogy Kardos Gábor az univerzális és a regionális szint összefüggéseire is rávilágít (párhuzamos eljárások mellőzése, a legjobb védelem elve). Jól válogat a bemutatásra érdemes és mellőzendő univerzális emberi jogi dokumentumok és eljárások között, a regionális szinten pedig – a kötet fő irányvonalához igazodva – kizárólag a hazai relevanciával bíró európai régiót tárgyalja. Az olvasónak az a benyomása támad, hogy rengeteg ismeretet szeretett volna átadni, amihez a rendelkezésére álló keretek nyilvánvalóan elégtelenek voltak, s ezért gyakran utalásszerű közlésekkel kellett megelégednie (szerződésjogi alapismertetek, humanitárius intervenció, nemzetközi büntetőbíráskodás stb.). Ennek ellenére nem mulasztott el röviden szót ejteni a kulturális relativizmus problémájáról, ami a kötet „nemzetközi blokkjában” érdekes összefüggések feltárására ad lehetőséget. Bár a fejtegetésekből nem tűnik ki egyértelműen, hanem csak a széljegyzetekből, az univerzalizmus–kulturális relativizmus-vita tulajdonképpen egyetlen skálán elhelyezhető elméletek között „zajlik”, s roppant nehezen foglalható össze.⁵ A kulturális relativizmus egyik – Kardos Gábor által is említett – alaptétele, hogy az emberi jogok a nyugati civilizáció termékei, s mint ilyenek részben vagy egészben alkalmazhatatlan-

nok a másfajta berendezkedésű és tradíciójú közösségekben. Részben ehhez kapcsolódik az a másik érv, hogy az ember legalább annyira a közösség, a társadalom „terméke”, mint a természeté. Az emberi természetnek tehát – vélik a kulturális relativizmus hívei – van egy kvázi társadalmi oldala. Így a kultúra, melyben az egyén természete kialakult, nem hagyható figyelmen kívül emberi jogainak meghatározása és érvényesítése során. E gondolatból két konklúzió adódik. Egyfelől az, hogy az emberi jogok mégsem egyetemesek és egyenlők, másfelől pedig az, hogy nem feltétlenül természetes jogok. Az univerzalitás hiányára vonatkozó következtetése *prima facie* „ijesztő”, ám tudni kell, hogy ez a fajta radikalizmus a nemzetközi közösség gyakorlatában marginális. Ne feledjük például, hogy az államok – amint azt Kardos Gábor is megállapítja – immár nem hátríthatják el, a beavatkozás tilalmára hivatkozva, az általuk elkövetett emberi jogi jogsértések bírálatát. Más szavakkal: az emberi jogok súlyos és tömeges megsértése kultúráktól függetlenül nemzetközi jogi relevanciával bír.

A mérsékelt kulturális relativizmus ellenben korántsem ennyire destruktív, amit az is jelez, hogy eszméje egyaránt jelen van a nemzetközi jogban és az emberi jogok nemzetközi védelmében. A kulturális sokféleség (*cultural diversity*) témaköre például rendszeresen szerepel az ENSZ különböző szerveinek napirendjén. A világszervezet közgyűlése több határozatában is megemlékezett a kultúrák sokszínűségéről mint az emberiség közös örökségét alkotó értékről és az emberi jogok maradéktalan élvezetével, valamint a világbékével való összefüggéséről.⁶ Minden okunk megvan arra is, hogy a jogvédelem regionális szintjén elért vívmányokat az emberi jogok terén érvényesülő kulturális relativizmus manifesztációinak tekintsük.⁷ Ezt célszerű észben tartani a kötetnek az európai régióról – nevezetesen az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, illetve az Európai Unió keretében megvalósuló jogvédelemről – szóló része olvasásakor is.

Az általános részt az emberi jogok hazai védelmével (is) foglalkozó intézmények áttekintése zárja. Az Alkotmánybíróság, a bíróságok, valamint az ombudsmanok szerepeltetése vitán felül indokolt, ám az egyébként rendkívül színvonalas ismertetés olykor messze elkanyarodik az emberi jogok védelmének konkrét témakörétől, és részletessége – vagy inkább általánossága? – egy „tisztán” alkotmányjogi tankönyvére emlékeztet. A feldolgozás ilyen mélységét gyaníthatóan az magyarázza, hogy a szerkesztők egy „önmagában zárt” tankönyvet kívántak összeállítani, amely az alkotmányjogi előképzettséggel, ismeretekkel nem rendelkező olvasó számára is teljes körű ismereteket nyújt. Önmagában véve ez felettébb dicséretes törekvés, mindazonáltal az előszóban megfogalmazott célok fényében⁸ művük és az általános jellegű alkotmányjogi munkák közötti átfedések létjogosultsága vitatható.

A tíz fejezetet felölelő és a kötet mintegy háromnegyedét kitevő különös rész az emberi méltósághoz való joggal, az élethez való joggal, a hátrányos megkülönböztetés tilalmával, a véleménynyilvánítás szabadságával, a gyülekezés és az egyesülés szabadságával, a lelkiismereti és vallásszabadsággal, az információs jogokkal, a tulajdonhoz való joggal, az eljárási jogokkal, a politikai részvételi jogokkal, valamint a szociális jogokkal foglalkozik. Mint már említettem, ez a válogatás annak ellenére is kiválóan tekinthető, hogy az emberi jogok katalógusának csak egy meghatározott, az alkotmányjog szempontjából különösen releváns szeletét fogja át. E helyütt is szükségem érzem kiemelni, hogy a szerzők nem elégedtek meg a feldolgozott jogok hazai helyzetének és védelmének közzétételével: mondanivalójukat nemzetközi jogi és összehasonlító jogi kitekintések gazdagítják, ideértve a vonatkozó esetjog ismertetését is. (Az alábbiakban mindössze négy fejezetről szólok részletesebben.)

Az emberi méltósághoz való jogról és az élethez való jogról írott – Tóth Gábor Attila tollából származó – fejezet átfogó jellege és minősége tiszteletet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert az emberi méltóság jelentőségét, történetét, szerepét (forrás vagy cél), továbbá vitatott megjelenési formáját (elv vagy jog) mindenki számára érthető módon, de szakmailag is igényesen sikerült bemutatnia. Amint egy tankönyvben elvárható, a szerző nem presszionálja olvasóját egyik vagy másik teória elfogadására, noha konklúzióként egyértelművé teszi álláspontját, támpontot kínálva az elmondottak értelmezéséhez. Magas színvonalú az élethez való jog ismertetése is, bár eszmetörténete nem feltétlenül Hobbes-zal veszi kezdetét, hanem sokkal korábban.

6 ■ Többek között G. A. Res. 54/160, 83rd plen. mtg., 17 December 1999, U.N. Doc. A/RES/54/160; G.A. Res. 55/91, 81st plen. mtg., 4 December 2000, U.N. Doc. A/RES/55/91

7 ■ Ezt Kardos Gábor is sejteti, amikor így fogalmaz: „A kulturális eltérések megjelenhetnek azokban a különbségekben is, amelyek az egyetemes és a regionális emberi jogi egyezmények között léteznek.” (75. old. kiemelés mellőzve)

8 ■ „A szerkesztői koncepció szerint a kötet anyagának a lehető legzökkenőmentesebben kell illeszkednie a *jogi oktatásba*. Abból indultunk ki, hogy az olvasók legnagyobb része az alkotmányjogi képzés keretében találkozik a könyvvel, azt követően, hogy elvégezte az alkotmányjog alapjait és az államszervezet főbb intézményeit tárgyaló stúdiumokat.” (23. old. kiemelés az eredetiben)

9 ■ 289. old. (kiemelés mellőzve)

10 ■ 292. old.

11 ■ Michael K. Addo, Nicholas Grieff: Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine Absolute Rights? *European Journal of International Law*, Vol. 9. No. 3. (1998), 513. old.

12 ■ *Uo.* 516. old.

13 ■ *Ld. Ireland v. United Kingdom*, Judgement of 18 January 1978, Series A, No. 25. (1978), para. 163.

14 ■ Vö. Bokorné Szegő Hanna: Az emberi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatos szerződésekhez fűzött fenntartások. *Állam- és Jogtudomány*, XXXIII. évf. 3–4. szám (1991), 129. old. Továbbá „az úgynevezett abszolút jogokat, azaz az abszolút módon, mindenféle korlátozás nélkül megfogalmazott jogokat nem szabad azonosítani a nem derogálható jogokkal”, hiszen az ab-

Maradéktalanul egyet kell értenünk azonban Tóth Gábor Attilával abban, hogy az élethez való jog voltaképpen „az élet önkényes elvételét tiltja”.⁹ A magyarországi felfogás kapcsán a szerző azt is kijelenti, hogy e jog „minden esetben abszolút, vagyis más alapvető jogok és alkotmányos célok sohasem élvezhetnek előnyt az élethez való joggal szemben”.¹⁰

Érdekes, hogy a nemzetközi emberi jogi szakirodalomban távolról sincs konszenzus az abszolút jogok fogalmát és mibenlétét illetően. A kategóriát negatív irányból úgy lehetne meghatározni, hogy „a megengedhető korlátozások, kivételek vagy eltérési lehetőségek hiánya kielégítő alapot nyújt ahhoz a következtetéshez, hogy [egy jog vagy tilalom] abszolút”.¹¹ Az abszolút jog vagy abszolút tilalom ideáltípusa tehát olyan jog vagy tilalom, amely egyszerűen a lehető legnagyobb pontossággal és egyértelműséggel van megfogalmazva, nem ismer el kivételeket, korlátozásokat vagy eltéréseket, fenntartás hozzá nem fűzhető; amelynek tekintetében másrészt a potenciális jogsértőknek (kormányzat, közhatalom birtokában eljáró személyek) mindössze korlátozott mérlegelési jogköre van; s amelyet végezetül megfelelő mechanizmusok védelmeznek.¹² A gyakorlatban ezt a megközelítést tükrözi az Emberi Jogok Európai Bíróságának az Írország v. Egyesült Királyság ügyben, az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikkéről (a kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma) alkotott véleménye is.¹³ Egy másik vélemény szerint egy jog attól még lehet „normális viszonyok között” abszolút jellegű, hogy rendkívüli körülmények között el lehet térni tőle.¹⁴ Egy harmadik nézet alapján azonban egy szerződéses – emberi jogi egyezményből fakadó – kötelezettség csak akkor abszolút jellegű, ha „sem az állam számára rendelkezésre álló források, sem pedig a tel-

szolút jogok nem mindig szerepelnek az eltérést nem engedő jogok felsorolásában. Ld. Mavi Viktor: Limitations and Derogations from Human Rights in International Human Rights Instruments. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 38. No. 3–4. (1997), 110. old.

15 ■ Paul Sieghart: *The International Law of Human Rights*. Clarendon Press, Oxford, 1983. 57. old.

16 ■ 23/1990. (X. 31.) AB határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről, indokolás, V. 2.

17 ■ L. 368. old.

18 ■ Karl J. Partsch: Fundamental Principles of Human Rights: Self-Determination, Equality and Non-Discrimination. In: Vasák: *i. m.* 60. old. (kiemelések mellőzve) Hasonló értelemben: Human Rights Committee (CCPR), *General Comment No. 18. (Non-Discrimination)*, 9 November 1989, para. 1.

19 ■ Például: Prosecutor v. Dusko Tadić, Opinion and Judgment, Case No. IT-94-1, 7 May 1997, para. 622.

20 ■ Az egyezmény II. cikke szerint: „Az Egyezmény alkalmazása szempontjából az »apartheid bűncselekmények« kifejezésen, amely magában foglalja a faji elkülönítésnek és megkülönböztetésnek ahhoz hasonló politikáját és gyakorlatát is, amelyet Dél-Afrikában gyakorolnak, az emberek valamely faji csoportja által az emberek egy másik faji csoportja feletti uralom megszerzése és fenntartása, illetőleg a másik faji csoport rendszeres elnyomása céljából elkövetett következő embertelen cselekményeket kell érteni...” Hazánkban az 1976. évi 27. törvényerejű rendeletben hirdették ki az apartheid bűncselekmények leküzdéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésén, 1973. november 30-án elfogadott nemzetközi egyezményt.

jesítésükhöz felhasználandó eszközökre való utalás nem korlátozza”.¹⁵ Mindezek ismeretében a különféle kivételeket, korlátokat (személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme, törvényes letartóztatás foganatosítása vagy fogva tartott személy szökésének megakadályozása, zavargás vagy felkelés elfojtása, egyes országokban pedig a halálbüntetés) ismerő – bár a magyar szempontból releváns nemzetközi szerződések szerint eltérést nem engedő – élethez való jog a nemzetközi emberi jogok elméletében aligha tekinthető abszolút jognak. Ez azonban nem zárja ki, hogy hazánk alkotmányjogában „abszolút értékhez való jogként” öltön testet.¹⁶

Kovács Krisztina minden tekintetben korrekt áttekintést nyújt a hátrányos megkülönböztetés tilalmának különböző aspektusairól. Többek között rámutat, hogy „önállóan e jog[...] alapjogként viselkedik, más jogokkal együtt viszont azok érvényesítési módjának bizonyos mércéjéül szolgál. Ez utóbbi esetben tehát a diszkriminációtilalom egyfajta eljárási követelmény.”¹⁷ E megjegyzés mögött a hátrányos megkülönböztetés tilalmának egyik legfontosabb alapkérdése húzódik meg: Mi a diszkrimináció tilalma? A szerző szerint egy „különleges jog”, amely más-ként viselkedik, ha önállóan áll, és másként, ha egyéb jogok kontextusába helyezzük. Léteznek azonban olyan elméletek is, melyek kategorikusan tagadják önálló emberi jogi karakterét. Karl J. Partsch például úgy vélte: „A diszkrimináció tilalmának elve[...] nem külön emberi jog – akármilyen fontos legyen is ez az elv –, hanem mindössze a törvény egyenlő védelméhez való jog megfelelője. Ennek keretében megakadályozza bizonyos kritériumok használatát, és kiterjeszti az alapot képező norma alkalmazási körét.”¹⁸ Ebből viszont arra a következtetésre jutunk, hogy a diszkrimináció tilalma az emberi jogok védelmének egész rendszerét átható princípium, melynek fő funkciója az emberi jogok egyetemességének és egyenlőségének realizálása, tehát ön-álló jogként legfeljebb kivételes esetekben – például az Emberi Jogok Európai Egyezményének a Kovács Krisztina által is említett 12. kiegészítő jegyzőkönyvében – jelenhet meg.

A diszkrimináció tilalmáról szóló fejezet témájánál fogva és a feldolgozás mélysége folytán természetesen értékes adalék a nemzetközi közjog keretében történő emberi jogi oktatáshoz. Ebből az aspektusból azonban szót érdemelne a faji megkülönböztetéssel kapcsolatos ENSZ-dokumentumok sorában többek között az apartheid bűncselekményének leküzdése és megbüntetése tárgyában kelt, 1973. évi nemzetközi egyezmény is. Mint ismeretes, az apartheid az emberiség elleni bűncselekmények egyik leg-súlyosabb megnyilvánulási formája¹⁹, és az említett egyezmény értelmében – illetve a gyakorlat ismeretében – elválaszthatatlanul összefonódik a faji diszkriminációval.²⁰

Paczolay Péter kitűnő értekezése a lelkiismereti és vallásszabadság alapny és intézményi oldaláról felöle-

li eme roppant szenzitív témakör minden fontosabb részkerdését. Nem elégszik meg a jog kialakulásának és tartalmának bemutatásával, hanem részleteiben is ismerteti a lelkiismereti meggyőződésből eredő esetleges konfliktusokat, illetve az állam és az egyház viszonyát – hogy csak néhány példát említsek. Különösen érdekesnek tartom a szóban forgó jog kialakulásáról írt sorait, melyben ugyan sejteti a vallásszabadság rendkívül mélyre nyúló történeti gyökereit és az emberi jogok kialakulásában játszott központi – mégis gyakran vitatott – szerepét, de elkerüli a kérdés mélyreható vizsgálatát. Ennek megfelelően az eszmétörténet érdemi taglalását is csak John Lockenál kezdi.

Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a vallásszabadság tárgyában már a római birodalom idején is született egy fontos jogi dokumentum. 313-ban, Constantinus és Licinius császárok a milánói ediktum néven ismert rendeletben vallásszabadságot biztosítottak a birodalom lakóinak. A türelmi rendelet nem volt kimondottan hosszú életű, mindazonáltal értékes adalék a majdani – emberi jogként megjelenő – vallásszabadság előtörténetéhez.

Ugyancsak érdekes szerepet játszott a vallás az igazságos háború késő középkori doktrínájában. Francisco de Vitoria spanyol Domonkos-rendi szerzetes, a salamancai egyetem *prima professora*, az 1532. esztendőben elhangzott *De Indis recenter noviter inventis* című előadásában az „indiánok” ellen viselt háború igazságosságát vette nagyító alá. Előjáróban kifejtette, hogy az indiánok „*privatim et publice*” országuk tulajdonosai,²¹ és ellenük sem a keresztény hit elutasítása, sem halálos és a „természet törvényeivel” ellentétes szokásaik és bűneik (kannibalizmus, vérfertőzés) miatt nem lehet igazságosan háborút indítani – még abban az esetben sem, ha erre a pápa engedélyt ad. Ellenben, ha a kereszténységre áttért bennszülötteket saját fejedelmük erőszakkal vagy megfélemlítéssel a bálványimádáshoz való visszatérésre kényszeríti, úgy ez a bánásmód feljogosítja a spanyolokat a „amennyiben minden egyéb módszer kudarcot vall” – a háború megindítására és a fejedelem hatalmának megdöntésére. Vitoria a háborút a hittérítés vagy az áttérés megakadályozása esetén is megengedhetőnek tekintette, noha ekkor is feltételül szabta a békés rendezési utak előzetes kimerítését.²² Úgy vélem, hogy ez az álláspont a spanyol inkvizíció időszakában egy dominikánus részeről több mint figyelemreméltó.

Kevesbé meglepő, hogy a protestáns Alberico Gentili is tagadta a vallási indítékú háborúk igazságosságát. Magyarázata azonban jelentősen eltért Vitoria tanításaitól. Szerinte a vallás nem emberek közötti viszony, hanem „Isten és az ember egyfajta házassága”, amely minden ember szabad választásán alapul. Minthogy a vallási törvények nem érvényesülnek az emberek egymás közötti viszonyaiban, és mivel az egyik ember vallásának eltérő mivolta nem sértheti a másik ember jogait, a vallásra hivatkozás-

sal senki sem ragadhat fegyvert. Valódi emberi jogról azonban még Gentilinél sem beszélhetünk, hiszen szerinte az imént említett szabály nem védi a vallás nélkül, „állatok módjára” élőket, mivel a vallás a természetjog része, amely jog nem oltalmazza meg azokat, akik nem részesülnek belőle.²³

Még hosszan lehetne sorolni a különböző elméleti előképeket, ám ehelyett a kérdéses jog egy másik, még mindig történelmi, de sokkal inkább gyakorlati aspektusára hívnám fel a figyelmet. A XVII-XIX. század folyamán számos nemzetközi okmány²⁴ – túlnyomó többségben békeszerződés – tartalmazott biztosítékokat a vallás szabad gyakorlására vonatkozóan, s ennek nyomán a vallásszabadság részleges összefonódást eredményezett az emberi jogok és a kisebbségek jogainak védelme között.²⁵

A politikai részvételt biztosító jogokról szóló fejezet rendkívüli hozzáértésről tanúskodik, és külön érdeme a naprakészség (pl. a 2002. év végi alkotmánymódosítás bevonása). A szerző, Papp Imre feladata azonban aligha volt egyszerű, hiszen az általa bemutatott emberi jogok, más megvilágításba helyezve, hagyományos értelemben vett alkotmányjogi ismeretekként jelennek meg. Korántsem meglepő tehát, ha az olvasó számos olyan információval találkozik, amit alkotmányjogi előtanulmányai vagy olvasmányai során már elsajátított. (Ily módon az emberi jogokat védő hazai intézményekről szóló fejezet kapcsán említett dilemma itt is jelentkezik.) Megjegyzendő, hogy a fejezetben több helyen is felbukkanó népszuverenitás nagyszerű lehetőséget kínál az alkotmányjogi fejtegetések áthelyezésére a nemzetközi jogi síkra. A népek önrendelkezési joga a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő, azaz kogens alapelveinek egyike. Röviden összefoglalva, a vonatkozó szakirodalom szerint e jognak két oldala ismeretes: egy külső aspektus, amely a gyarmati uralom vagy a függés más formái alatt élő népek függetlenné válásában játszott központi szerepet; valamint egy belső aspektus, amely az önálló állam keretei között élő népek bizonyos jogaira utal.²⁶ A népek önrendelkezési jogának eme belső oldala a politikai berendezkedés szabad megválasztásának, valamint a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés zavartalan folytatásának jogaként jelenik meg, s mint ilyen különösebb erőfeszítés nélkül összefüggésbe hozható a népszuverenitás eszméjével.

Miként már jeleztem, nem térek ki a különös rész valamennyi fejezetére. Mindazonáltal súlyos méltánytalanság lenne említés nélkül hagyni Halmi Gábornak a véleménynyilvánítás szabadságáról, valamint a gyülekezés és az egyesülés szabadságáról, Majtényi Lászlónak az információs jogokról, Sonnevend Pálnak a tulajdonhoz való jogról, Róth Erikának az eljárási jogokról, valamint Takács Albertnek a szociális jogokról írt egy-egy fejezetét, amelyek a kötet egészét jellemző magas színvonalon elkészített,

kimagasló szakmai tudásról és felkészültségről tanúskodó szerkezeti egységet alkotnak.

Az előszó tanúsága szerint a szerkesztők „büszkén, mégis bizonytalanul teszik le a művet az olvasók elé”. Véleményem az, hogy a büszkeség indokolt, a bizonytalanság nem. A szerkesztők és a szerzők olyan művet hoztak létre, amellyel nemcsak a felsőoktatásban, de még a szakirodalmi hivatkozásokban is bizonyára gyakran fogunk találkozni. Érdeklődve várom, milyen lesz a kötet fogadtatása a jogászképzésben – mind a hallgatók, mind az oktatók részéről. A szerkesztők szerint a benne foglaltak elsajátítása „a szokásosnál nagyobb erőfeszítéseket kíván a diákoktól”, és ebben maradéktalanul egyet kell érteni velük. (Egy ekkora volumenű munka – megítélésem szerint – az emberi jogok legalább két félèves, önálló tantárgyként való oktatását feltételezi, amennyiben a könyv egésze a számonkérés anyaga.) A kötet tehát sokkal több egy hagyományos értelemben vett egyetemi tankönyvnel. Részben eme többlet miatt tisztelettel ajánlom minden, az emberi jogok témaköre iránt érdeklődő – jogász és nem jogász – olvasó figyelmébe. □

21 ■ Ez a megjegyzés a tulajdonhoz való jog előtörténete kapcsán is említést érdemel.

22 ■ Francisco de Vitoria: *De Indis recenter noviter inventis*. [On the Indians Lately Discovered] Translation by John P. Bate. In: James B. Scott: *The Spanish Origin of International Law*. Vol. I. *Francisco de Vitoria and His Law of Nations*. Clarendon Press–Humphrey Milford, Oxford–London, 1934. Appendix A, I. 4.; II. 7, 11, 15–16.; III. 12–13.

23 ■ Alberico Gentili: *De iure belli libri tres*. [Three Books on the Law of War] Vol. II. Translation by John C. Rolfe. Clarendon Press–Humphrey Milford, Oxford–London, 1933. I. IX. 60–61., 64–65.

24 ■ Például: 1645. évi linzi békeszerződés, I. cikk; 1648. évi vesztfáliai békeszerződés, XXVIII, XLIX. és CXXIII. cikk; 1699. évi karlócai békeszerződés, XIII. cikk; 1724. évi konstantinápolyi békeszerződés; 1739. évi belgrádi békeszerződés; 1774. évi kücsük–kajnardzsi békeszerződés, VII, XIV, XVII. és XXIII. cikk; 1815. évi nyolchatalmi nyilatkozat a Helvét Államszövetség ügyeiről, IV. cikk; 1856. évi párizsi békeszerződés, IX. cikk; 1878. évi berlini szerződés, LXII. cikk; 1885. évi Kongó-akta, VI. cikk.

25 ■ Hasonló értelemben Jan H. W. Verzijl: *International Law in Historical Perspective*. Part V. *Nationality and Other Matters Relating to Individuals*. A. W. Sijthoff, Leiden, 1972. 178. old.

26 ■ A belső és a külső önrendelkezési jog elhatárolásáról: Antonio Cassese: *The Self-Determination of Peoples*. In: Louis Henkin (ed.): *The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights*. Columbia University Press, New York, 1981. 94., 96–101. old.

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 28. SZÁM
2003. 2. SZÁM

Változó idők

Altorjai Szilvia–Giczi Johanna–Sík Endre:
Etűdök az élet üteméről

Kovács Imre:
A magyar társadalom „parasztatlanítása” –
európai összehasonlításban

Gondolkodók

Cs. Kiss Lajos:
Találkozások Carl Schmitt-tel

Karácsony András:
Carl Schmitt politikai antropológiájáról

Mezei Balázs:
Carl Schmitt teológiai felfogásáról

Horkay Hörcher Ferenc:
Carl Schmitt decizionizmusa
és a klasszikus erényetika

Lánczi András:
Carl Schmitt és a liberalizmus

Századvég-szövegelő

Beszélgetés Schlett Istvánnal